

Locsmándi Gábor

Katonás kaláka Göröghonban?

Mert az, amit a legtöbb ember békének nevez (...), csupán puszta szó, a valóságban minden állam minden állammal természet szerint örök, hadüzenet nélküli háborúban áll. Egyszóval, ha így folytatod a vizsgálódást, rá fogsz jönni, hogy a krétaiak törvényhozója a háborúra gondolva rendezte be összes intézményeinket a közéletben is, a magánéletben is; s így azzal a gondolattal bízta ránk e törvények megőrzését, hogy a többi dolognak sincs semmiféle haszna – legyen az vagyontárgy vagy bármilyen tevékenység, ha a háborúban nem vagyunk fölényben: mert a legyőzöttek minden java a győzteseké.

(Platón, *Törvények*, 626 b-c, fordította: Bolonyai Gábor)

■ A filozófus szövege a címbeli kérdésre adott lehetséges válasz, talán valódi „megfejtés” is. Bevezetésül és magyarázatul álljon itt két történet, egyik e sorok írójáé, a másik egy ókori hellén embercsoporté, akik a Krisztus előtti IV. században éltek Észak-Görögországban a *Chalkidiki-félsziget* „ujjai” között valahol a tengerparton. A saját történet jöjjön előbb, abban fogalmazódik meg a kérdés, az ókorra majd később kerül sor, amikor a válasz megszületik.

A hollandiai *Delft műegyetemének építész-kara* egy acél-, beton- és üvegszerkezetű épületben működött, tervezője az ötvenes-hatvanas évek emblematikus holland építész-irodájára, a *Van den Broek en Bakema* volt. 25-30 fős óriásliftek vittek fel a két szint magas és egyterű hallgatói stúdiókba, a tizenhárom emeletes ház körben vízmedencék öveztek, a modern építészet akkor strukturalizmusnak nevezett válfaja ülte benne a diadalát. A magyar várostervező építész tanár 1992 telén kapott e házba két hónapos kutatói ösztöndíjat egy chilei menekült hallgatója, későbbi kollégája kapcsolatai révén. Ekkortájt kezdett előadásokat tartani itthon a városépítés történetéről építész- és tájépítész hallgatóknak, felkereste hát az

intézmény könyvtárát, ilyen témájú szakirodalom után is kutatva. Egy napsütéses délelőttön mutatós német nyelvű könyvre bukkant, benne szépen rajzolt, színes rekonstrukciós ábrákkal *Olünthosz*, *Priéné* és más tervezett görög városok lakóterületeiről. Visszament a fényképezőgépeért, a napfényben színes diafilmre fotózott (a gép persze még nem digitális, laptop, projektor még sehol), hogy a „hippodamoszi” görög várostervezés témájához mutatós dokumentációs anyagot szerezzen. Talán felírta a könyv adatait, talán nem, „az” a könyv amúgy sem létezik már.¹ A 2008/2009-es tanév kezdetén jött a kérés a tanszékre Delftből: ha vannak felesleges, „duplikát” példányok, küldjünk könyveket, mert májusban leégett a ház, benne persze a könyvtár is. A mutatós vízmedencék állítólag komolyan nehezítették a mentést.

Az építész tanár hazatérével már a következő szemeszter előadásaiba „beépítette” a szerzett anyagokat kicsiny, 6 x 6 centiméteres vetített diáival, más tervezett görög városok, mint az iskolapélda *Milétosz* mellett. Akkori előadásaiban még megelégedett a történeti korszakok közötti izgalmas, de durva „áthallások” említésével, az „archetipikus” analógiák titokzatosságára való utalásokkal, de az ábrák egyre több olyan részletére is felfigyelt, amelyek a lakótömbök, az utcák és a házak tervezőinek, építőinek végtelenül ésszerű munkájára mutattak. Az építész a rajzon keresztül kommunikál, múltjon el akár jóval több mint két évezred az eredeti tervrajz és az azt ma szemlélő kora között. Az olvasó bocsánatát kell kérnünk emiatt, elsőként több szigorúan szakmai kérdést kell tisztáznunk a városterv, az alaprajzok és a rekonstrukciós rajzok „olvasása” során, csak utána térhetünk át a címben felvetett kérdés taglalására. *Olünthosz* északi részeinek szigorúan rendezett városalaprajza minden városépítés-történeti szakkönyvben szerepel. A 7 hektáros területű, valószínűleg a Kr. e VII. századtól már lakott Déli Dombon lévő fallal megerősített településtől északra egy szélesebb fennsík, az Északi Domb terület, el

amin három észak–déli irányú, szélesebb út fut végig.² E főutak azonos méretű, 87 x 36 méteres, 10-10 lakótelket, lakóépületet tartalmazó tömböket, latinosan: *insulákat* szerveznek, a tömbökben a négyzetes formájú lakóépületek mérete is azonos, sőt a házak alaprajzi elrendezésében is igen sok a hasonlóság, mondhatni szabályszerűség.

Igen, *milétoszi Hippodamosz* igazi architektus volt, vélheti az antik görögök hősi világában kevésbé járatos, de a szakmájára büszke mai építész. A valódi alkotótevékenység az ókorban sem merülhetett ki a *rendezés*, a *szabályozás* száraz mérnöki munkájában; igen, „el kellett jutni” a házig, még ha – mint itt Olünthoszban, de Priénében is – csak valamiféle racionális, gazdaságos,

nos tevékenységeket hajtanak végre poliszuk érdekében. Egy közgazda kollégánótól ugyanebben az időben köl-

környezetelvű típusépület lett is az eredmény. Amolyan sorház, a maga jól ismert unalmával. A várostervező tanárnak azonban kicsit gyanús volt az ókori mindenható várostervező, „planner” nimbusza. Ki is volt valójában ez a Hippodamosz, akinek említése nélkül nincsen várostörténeti előadás, aki nélkül nem keresztezhetik egymást utcák szigorúan derékszögben? Először csak rövidebb-hosszabb elemzéseket talált a neten – mert helyzete ahhoz korlátozta –, majd rátalált *Arisztotelész* két mai A/4-es papírlap terjedelmű írására.³ A különböző írásokból megtudta, hogy Hippodamosz, bár milétoszi születésű volt, aligha lehetett szülővárosa tervezője, mert abban az időben, amikor az újjáépült – Kr. e. 497., a perzsák feletti győztes *plataeai csata* után –, építészünk még kisgyermek volt. Nem zárható ki, hogy fizikai jellegű terveket is készített, de nevéhez teljes bizonyossággal csak Athén kikötővárosának, *Pireusz*nak (ógörögül: *Peiraeusz*) a tervezése köthető. *Arisztotelészt* olvasva inkább egy okos várospolitikai elemző képe rajzolódott ki, aki egyebek mellett azon elmélkedett, hogy vajon kiemelt támogatásra, dicséretre érdemesek-e azok a polgárok, akik önszántukból, saját eszközeikkel – azaz *leithourgiaként* – hasz-

csönkapott könyv ábrája tovább rombolta a rutinszerű fél tudás ingatag épületét. Ez az ábra is bekerült előadásainak diái közé: *Megara Hüblaiának*, *Megara*, *Attika* nyugati szélén fekvő öböl menti város szicíliai kolóniájának, gyarmatvárosának egy részletét ábrázolta két főutcával, egymással szöget bezáró párhuzamos utcákkal, közöttük 11–12 méter mély parcellák sorával és egy agorával, rajta két templommal és két *porticusszal*. A régészeti feltárás során kiderült, hogy a Megara Hüblaiát – több más szicíliai és dél-itáliai várossal együtt – valamikor a Kr. e. VIII. század első felében, az *archaikus korban* alapították. A már hivatkozott Szabó Miklós régész ebből arra következtet, hogy „[...] az ortogonális rendszerű várostervezés a nyugati kolóniákban a telepéseket megillető azonos földterület (*kléros*) elvének adaptációja lévén a Kr. e. VII–VI. században született meg. Ez a felfedezés alapjaiban rendíti meg a görög urbanisztika történetének az 1950-es években kidolgozott modelljét.”

A ma várostervezője számára azonban még néhány fontos kérdés válaszra vár. Aligha lehet kérdéses, hogy Megara Hüblaiá agorája templomaival „utólagos” képződmény; jól látható, hogy a két, egymással szöget bezáró utcaháló korábban folytonosan összekapcsolódott. Hasonlóról van-e szó, amit az *európai középkor telepésvárosaiban* gyakran láthatunk: a katedrális vagy kívül maradt a főtér kvadrátján, vagy annak a sarkára került. Mint *Krakkóban*, *Budweiss/Ceske Budejovicében*, *Gleiwitz/Glivičében*, talán azért, mert az elsődleges, sürgető tevékenység a távolról jöttek hajlékainak kijelölése, fejük fölé fedél emelése volt. Az elsőként érkezőknek a főtér körül azonos méretű telkeken. Az Úrnak pedig saját háza elkészültéig meg kellett húznia magát valahol, talán egy frissen épült, még szegényes polgári lak kápol-

nájában. (Egy közbevetett kérdés, ami később még előjön: ki volt, hogyan működött a görög ókor *lokátora*, az *oikisztész*, a telepítés szakembere, a magyarországi *soltész* elődje, akinek neve a német *Schulteiss*, bíró szóból származott, mert szolgálata jutalmaként ő lett a település bírója, sőt a sörfőzdét is ő üzemeltethette. Szép kutatási téma, annyit már most sejtünk, hogy a görög világban a telepítő szakembernek gyakran „katonaviselt” embernek is kellett lennie.)

akropolisza alatt lévő területen a régészeti feltárás során két szabályos utcahálózattal rendelkező településrészt találtak, amelyek – a reális kiegészítésekkel – két nagy négyzetbe illeszthetőnek tünnek, mely területek között a négyzet oldalai és átlója között geometriai viszony állt fenn. A tanulmány igen részletes érvelése sem győzött meg azonban bennünket a görög tervezés ilyen mérvű átfogó jellegéről, vissza kell térnünk a kisebb léptékekhez, az utcákhoz, a telkekhez, a házakhoz, amik bármilyen indíttatású tervezésben a természetes alapmodult képezik, és amiknek vizsgálata inkább elvezethet a címbe felvetett kérdés megválaszolásához is.

Bármennyire vonzó is az az állítás, hogy a korai görög kolonizáció idején a földterületek felosztása során a művelési területeken és a lakóterületeken alkalmazott *egalitárius parcellázási rendszerek (kléroi)* között szoros összefüggés állt fenn, erről és ennek hasznáról a ma várostervező építész nem győzhető meg egykönnyen. A párhuzamos, keskeny utcák és az elnyújtott mezőgazdasági parcellák menti barázdák rendje valóban hasonló, de céljuk, használatuk egyáltalán nem azonos. Bár máig tapasztalható a mezőgazdasági parcellák, szőlők, szántók továbbosztása nyaralók, üdülők, lakások építése érdekében, ezt a folyamatot nem szoktuk a tervszerű településtervezés jeleként elfogadni. A sok görögös elemet tartalmazó *Pompeii*ben gyanítható, hogy a legrégebbi városmagtól, illetve a Fórumtól északkeletre fekvő elnyújtott tömbökben is ilyen továbbosztás történhetett, de ez régészetileg még nem igazolt eléggé. Ugyanennyire fontos kérdés az is, hogy a felosztás egy átfogó „területrendezési” akcióval indult-e, azaz egy kijelölt nagy terület továbbosztásával jutott-e el a telepítő földmérő az egyedi telek, a ház léptékéhez, vagy fordított irányban, „*additív*” módon, tehát a ház méretéből következően rakódtak egymás mellé az utcák, a telkek, a házak. Egy kevésbé ismert tervezet, a Peloponnészoszi-félszigeten lévő város, *Halieisz* feltárása⁴ kapcsán nem véletlenül egy településtervezési folyóiratban megjelent tanulmány vetette fel ezt a dilemmát.⁵ A város

Az Olünthosz városának Északi Dombján feltárt hat tömb alaprajzában másfajta geometriai szabályszerűség tűnik fel. A négyzetes alaprajzú telkeken kelet–nyugati irányban két-két egyenes vonal húzható végig, a délebbi vonal körülbelül felezi a telkeket, a másik az északi fél telekrészt egy keskenyebb és egy szélesebb részre osztja. Az építész azonnal felfigyel egy legalább ennyire fontos másik adottságra is: a házaknak nincsenek tűzfalaik. Ahogyan egy mai sorházépítő vállalkozó is elfogadtatja a lakások vevőivel, bérlőivel, hogy a szomszédal közös faluk van, ez történhetett Olünthoszban is; szemben azzal a mai beépítési móddal, amit ma zárt sorúnak hívunk, ahol előírás is a külön fal.⁶ De folytassuk tovább a vizsgálódást! A telkek északi oldalán a keskenyebb sáv a ház egy fontos, átmeneti jellegű zónáját rejt, amit a régészek egy korabeli kifejezést használva *pasztasz*nak neveztek el. Ez a sáv egy, a ház teljes szélességén végigfutó *porticus*,

hazai hasonlaltal élve „tornác”, ami alapvető környezeti/klimatikus szerepet játszott. A házak szigorúan délre tájoltak, ami tudatos tervezői szándék volt. Az olvasó talán még emlékszik arra földrajzi tanulmányaiból, hogy nálunk nyáron, délben a nap sugarai kicsit több mint 60 fokos szöveget zárnak be a vízszintes talajjal, görög földön ez a szög jóval nagyobb, a délebbi területeken a 80 fokot is jóval meghaladja. A pasztasz-tornác ennek megfelelően három méternél is mélyebb, így a magasán járó déli nap nyáron egyáltalán nem süthetett be a ház – mint a magyar parasztház északon ablaktalan – lakóhelyiségeibe; persze más volt a helyzet a reggeli, esti órákban és természetesen télen, amikor a nap ott is alacsonyabban jár. Nem tudjuk, kik találták ki ezt a környezetelvű elrendezést, de Olünthosz házai akár a *passzív szolár építészet* korai példáinak is tekinthetők.

Nem tudjuk még, hogy a görög műemlékvédelem milyen álláspontra helyezkedik majd, ők is követik-e az „eredeti állapot” teljes körű visszaépítésének erősödő, a látványosságot előtérbe helyező populista koncepcióját. Nem tudjuk, megépülhet-e Olünthoszban is egy-néhány ház eredeti anyagokból, eredeti felszerelésekkel, edényekkel, tűzhellyel, eredeti tűzzel az *oikos*ban. A könyvüket színes ábrákkal is népszerűsítő építészettörténészek, Hoepfner és Schwandner és mások, ügyes grafikusok is mutató rekonstrukciós rajzokkal szolgálhatnak, de az utóbbi években sok csalódással szembesült építész városrendező óvatosságra int. Az 1928 és 1939 között a régészeti feltárásokat vezető *David Moore Robinson* professzor (*Johns Hopkins University, Baltimore*), majd a rétegvizsgálatokat az elmúlt évtizedekben rekonstruáló *Nicholas Cahill* (*University of Wisconsin-Madison*) magas színvonalú munkái alapján sok mindent viszonylag nagy biztonsággal állíthatunk a városról és házairól, több kérdésben azonban csak bizonytalanul nyilatkozhatunk. Aligha állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy minden háznak volt emelete, így azt sem, hogy – mint a szép rekonstrukciós rajz mutatja –, a „sorgházat” egységes magastető fedte. A házak udvarán fellelt lépcsőindítások, az oldalfalakon látható benyomódások emeletek meglétére utalnak, sőt az emeleti helyiségek, talán éppen a hálószobák, előtt is állhatott az árnyékot adó tornác, a pasztasz. Vannak azonban ezen túl Olünthosz Északi Dombjának más különleges értékei is, amik miatt a mai építész-társadalom azt mintegy az első valóban telepszerű „lakás-építési projektként” szemléli. De mielőtt ezekre rátérnénk, végre röviden szólnunk kell a város történelméről.

Olünthoszt, annak „óvárosát”, a *Déli Dombot* nagy-

jából a Kr. e. VII. századtól egy trák törzs lakta. A perzsa háborúk idején a térség más városaihoz hasonlóan Olünthosz is *Xerxész* oldalán állt, csapatokat, hajókat szállított számára. A perzsák Kr. e. 480. évi *szalamiszi veresége* után a város még elszenvedte a térségben végigtelelő *Artabazusz satrap* pusztításait, majd a túlélő lakosokkal és görög betelepülőkkel nem különösebben jelentős poliszként, egy ideig az Athén által irányított *Déloszi Szövetség* tagjaként is működött tovább. Jó ötven évvel Szalamisz után, Kr. e. 438-ban a makedón király, *II. Perdikkasz* egy Athén elleni lázadás ellencsapásától félve több tengerparti város lakóit arra „készítette”, hogy magasabb fekvésű, jobban védhető helyre költözzenek fel. Ez a hely Olünthosz *Északi Dombja* volt, a fallal övezett új városrészben mintegy 360 ház létesült, a lakosok száma 2000 és 3000 fő között lehetett. Hogy a királyi tett mennyire volt egyszerű készítés, rábeszélés, vagy inkább kötelezés, finomabb vagy keményebb kényszer, csak sejtjük. A megismert történelmi írásokban szereplő görög szavak sem segítenek sokat. A mai írások a költözésre utalóan hol a *szünoikiszmosz*, hol az *anoikiszmosz* kifejezéseket használják, az első szó különálló települések lakóinak összeköltözését jelenti, de e szónak – lásd az attikai települések szünoikiszmoszát *Thészeusz* közös tiszteletében – erős vallási vonzata is volt. A másik szó jelentése egyszerűen „feltelepülés”. A városalakító döntést meghozó *II. Perdikkaszt* (király Kr. e. kb. 448–413) olyan katonauralkodónak ismerjük, aki a *peloponnészoszi háború* változó szövetségi rendszerei között a makedón királyság egységének megerősítéséért politizált; e szándékában Olünthosz telepítése komoly katonai-stratégiai lépés lehetett. Ugyanerre utal, hogy Kr. e. 382-ben a város a *Chalkidiki Liga* vezetője lett. A város azonban csak nyolcvan évet élt; Kr. e. 348-ban a megváltozott hatalmi viszonyok közepette a makedón *Philipposz* (király Kr. e. 356–336) felégette, lakosai elmenekültek; ennek „köszönheti” a tudomány, hogy házairól, a benne folyt életről – nem utolsósorban a város létrejöttéről – többet tudunk, mint sok más antik görög városról.

Aligha tévedhetünk nagyot, ha a Chalkidiki-félsziget tengerparti részeiből Olünthosz Északi Dombjára áttelepített népeket hadmérnökök is kísérték. Egy csoportjuk, a földmérés, az egyiptomiaktól tanult *geodaiszia* szakemberei bizonyára már korábban kimérték a csak kissé lejtős dombon az utcák, a telkek határvonalait, majd az egyszerű háztervek alapján bejelölték a főfalak helyét, különös pontossággal a házakat elválasztó falakat, a pasztasz oszlopainak vonalával együtt. Valószínű, hogy eközben a közelben kőfejtők, ácsok is dolgoztak, talán

királyi megbízásra. Szinte biztos, hogy az építés menete az öt „sorházelem” északi, ablaktalan falaival és a lakásegységeket egymástól elválasztó falakkal kezdődött; az így létrejött „fésű” jellegű alaprajzú falak már kellően merevítették egymást. Az építési folyamat e szakasza minden bizonnyal a majdani lakók együttes munkájával, *mintegy kalákában folyt*, „szakemberek” irányításával”. Az is lehet, hogy az egyes lakások továbbépítése már a beköltöző családok feladata volt, persze rokoni, baráti segítséggel. Egyelőre nem ismert régészeti bizonyíték arra a feltételezésünkre, hogy „első ütemben” csak az északi épületrészek épültek meg, a déli oldalon az udvarok melletti, erősen különböző épületrészek pedig későbbi kiegészítések. Ha így volt, nem mondhatjuk, hogy Olünthosz házai udvar köré épültek, mert akkor az udvar, annak formája, mérete az építő család egyedi szándékait tükröző „következmény” volt.

Katonás rend, katonás irányítás. Több-kevesebb biztonsággal választ adtunk a tanulmány címében lévő kérdésre. Olünthosz alapítója egy erősödő katonáállam vezetője volt, ennek megfelelően a telepítést szervező *oikisztész* is minden bizonnyal ennek az államnak a hatalmi szempontjai szerint működött. (Neve nem ismert, de talán nem véletlen, hogy a város a nevét a görög mitológia „erős emberének” *Heraklésznak* a fiáról kapta.) Egy, az ókori görögség különböző politikai berendezéseit tárgyaló gazdag tanulmánygyűjteményt⁷ olvasva más oldalról nézve is kitisztul a kép: Olünthosz Északi Dombja „nem-típusos” görög városalapítás eredménye. Nem olvashattunk színes telepítési történetet, sem a *delphoi jóshely* szakértő tanácsairól. Igen, a hellenizmus központosuló hatalmi rendszerében a település, a polisz autonómiája csorbul, és ez a telepítések folyamatában is megnyilvánul. Egy másik, fontos telepítési/újjaépítési folyamatnál, Priénénél maga *Nagy Sándor (III. Alexandrosz, király Kr. e. 336–323)* gyámkodik, egy ideig ott is lakik, sőt a város új templomának, *Athéna Poliasz* ion templomának építését szponzorálja is. (A hellénizmus királyainak „ajándék építkezései”, mint például *Déloszban, Pergamonban, de Milétoszban* is jelentős mértékben járultak hozzá egy, a hatalmi szimbolizmus egyre több elemét mutató városforma kialakulásához.)

Néhány téma azonban még a válasz megtalálása után is tárgyalásra érdemes. Ilyen téma a házak alaprajzi elrendezése, azok különbségei. A „típusépületek” elsősorban az utcákhoz való kapcsolatukban különböznek: a bejárat a négyszetes telek minden oldaláról nyílhatott, így délről, az udvar felől is. A ház fő helyiségeinek, az ábrákon *oikosznak*, (a családi tűzhely rajza mutatja), a konyhának

(az ábrán K) és a fürdőnek (az ábrán B), valamint a raktározás helyiségeinek elrendeződése az egyéni igényeknek felelt meg. Ezek egyaránt kapcsolódhattak a *pasztaszhoz* (az ábrán Halle) vagy az udvarhoz (Hof). Érdemes felfigyelni arra is, hogy a régészek által részletesebben feltárt tömbben néhány ház mérete jelentősen eltér a négyszetes alaprajzú típusházakétól, sőt ezek alaprajzai is erősen különbözőek. Bemutatott példáinkat látva könnyen el tudjuk képzelni, hogy a város életének 80 éve elegendő lehetett arra, hogy egyesek megvásárolják a szomszéd házának egy részét. A lakásokat elválasztó falak ajtókkal áttörhetőek voltak; akik nagyobb lakásra vágytak, azt megtehették, sőt azt is elérhették, hogy udvaruk a hellénizmus új módijának megfelelően elegánsan oszlopsoros – *peristyl* – legyen. Egy példánkon pedig azt látjuk, hogy a félméretű épületben szinte csak *andron*, általában 4,8 x 4,8 méter területű „*férfiszoba*” maradt, az a helyiség, ami a görög társadalom erős maskulin jellegéből fakadt; a ház ura és vendégei ott beszélgettek, étkeztek, italoztak. Az andronnak mindig volt előtere, bejáratának elhelyezkedése nem szimmetrikus, a lakóépületeken belüli elkülönült elhelyezkedésük azzal a haszonnal járhatott, hogy az esetleg hangoskodó házbéli és idegen férfinépet távol lehetett tartani a ház belső világától, a gyerekektől, betegektől, az idősektől. Ahol egy kisebb épületrészben csak andronok maradtak, az a ház bizonyára „vendéglőként”⁸ vagy talán valamilyen férfiszállásként működhetett tovább.

Még egy tárgyalásra érdemes téma maradt: a város funk-

cionális és társadalmi szerkezete. Számos szerző van azon a véleményen, hogy a tervezett görög városok szabályos, ismétlődő rendje, az *iszometria*, a görög demokrácia „vezérelvét”, az *iszonómiát* (kb. jog előtti egyenlőség) követi az épített, a fizikai környezetben. Olünthosz alapításának története, mint láttuk, aligha csak erről szól,

kemény külső ráhatás is érvényesült ott. Ettől függetlenül természetesnek kell tartanunk, hogy egy, a települését valamilyen okból elhagyni kényszerülő embercsoport elvárja, hogy útján és az „új helyen” az egyenlőség elvének megfelelően kezeljék, juttassák életfeltételekhez, megélhetési forrásokhoz. Egészen bizonyos az is, hogy családok, nagycsaládok közösen költöztek, azonban az áttelepülés folyamatáról érdemleges ismereteink nincsenek. A magas színvonalú ásatások és a legutolsó évtizedek „utó kutatásai” alapján azonban viszonylag sokat tudhatunk meg a város gazdaságának működéséről.⁹

A lakók bizonyára fejvesztett menekülése, a város hirtelen elnéptelenedése következtében a házak padozatán a régészek általában megtalálták azokat a szerszámokat, eszközöket – például olajsajtolókat, szőlőtaposó aljazatok, köszörűköveket –, amelyek alapján a családok, háztartások gazdasági tevékenységei megállapíthatók voltak. A tárolásra rendelkezésre állt edények, eszközök mennyiségéből pedig a tevékenységek nagyságrendje is kiderült. Mindezek alapján a kutatók azt figyelték meg, hogy Olünthosz sok házában a mezőgazdasági terményekből a saját felhasználásra szükségesnél jelentősen nagyobb mennyiséget dolgoztak fel, majd a késztermék egy részét pénzért eladták, vagy más termékekre cserélték. Több házában a szövésnél használt feszítősúlyok fellelésének helyeiből és nagy számából következtettek arra, hogy a lakók – rabszolgáikat is használva – jóval a saját igényeken felül termeltek. Fény derült mások mellett kőművesekre, terrakotta díszszobrok készítőire, sőt fegyverművesekre is. Ugyanakkor az Északi Domb házaiban általában csak kisméretű és kevés számú olyan eszközt (pithoszok, amforák) találtak, amelyekben a háztartások élelmet (gabonát, olajt, bort stb.) tárolhattak. A sok egyéb feltételezés – a városnak közös raktárai voltak, a földek közelében lehetek a tárolók stb. – mellett az egyik lehetséges magyarázat az, hogy egyes házak kimondottan a tárolásra specializálódtak. Ilyen, nagy raktározási felülettel rendelkező épületeket találtak a kevésbé megkutatott délkeleti síkságon, Olünthosz úgynevezett Villanegyedében. A település eseményeinek munkamegosztásáról írja a régész:

„Két gazdasági stratégiát különböztethetünk meg Olünthoszban: a hagyományos »parasztit«, aminek a célja a háztartáson belüli önfenntartás, és egy inkább piacorientált stratégiát, ami a bevételek maximalizálására törekszik. [...] Természetesen a két stratégia nem zárta ki teljesen egymást, és valószínűleg egy sokkal komplexebb folyamatosság két pólusát képezték. Ami még fontosabb és érdekesebb, hogy Olünthoszban a két stratégia térben is elkülönült egymástól (Cahill, 2000. 510).”

Ez utóbbi megállapítást azzal is ki kell egészítenünk, hogy a helyi piacon a két életstratégia minden bizonnyal kapcsolatba is került egymással. Erre utalnak többek mellett a pénzhasználatra utaló leletek. Bár Olünthosz agoráját, ami az Északi Domb déli végén helyezkedett el, a lakótömbökénél kevésbé kutatták meg, északi oldalán néhány sztoa jellegű, bizonyára kiskereskedelmi funkciót is ellátó építményt ástak ki.¹⁰ Feltűnő volt az is, hogy az agora közelében érmék, különböző fémekből készült áruk, vázák nagy mennyiségét találták, amiből a régészek egy időszaki piac működésére következtettek. A helyi piac

és pénzforgalom jelentőségét alátámasztó ásatási eredmény volt az is, hogy a településen fellelt összes (pénz) érme 26 százalékát a piactér melletti tömb lakóépületeiben találták. A kiskereskedelem világos térbeli rendet mutatott: az agora mellett elhaladó szélesebb, központi helyzetű főutca menti házakban volt a boltok, üzlethelyiségek, műhelyek döntő többsége, e házak területének mintegy egyharmada volt bolt vagy műhely. Még egy kutatási eredmény érdemel figyelmet: a központ közelében a házak ára sokszorosa volt a távolabb fekvőkének. Már akkor érvényesült tehát David Riccardo megállapítása, hogy a telkek, az ingatlanok értékét elsődlegesen a rajtuk folytatott – folytatható – tevékenységek hozama, jövedelmezősége befolyásolja?

Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy egy érdekes és ritka példán keresztül megosszuk az olvasóval azt az érdeklődésünket, ami a régmúlt évszázadok, évezredek településeinek létrejöttével, építésével, átalakulásaival, egyáltalán életével kapcsolatos. Meggyőződésünk, hogy ismereteink igazán akkor bővülnek, ha egy még eléggé meg nem értett jelenség megértésére, „titkok, rejtélyek megfejtésére” törekszünk. A most tárgyalt téma, a tervezett görög városok kapcsán is vannak még rejtélyek. Hogy csak kettőt említsünk: hogyan épülhetett ki Priéné vízszintes padozatú agorája lejtős terepen úgy, hogy a teret övező minden „középület” a szokásos típus lakótelkek kétszeres vagy négyszeres területén áll? Hasonló kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy Miléosz városközpontja évszázadokon át tudott épülni, továbbépülni a két kikötő között elnyújtott, fordított „L” alakú zónában a hálós alaprajzú lakóterületekhez szinte tökéletesen igazodva?

JEGYZETEK

- 1 A látott, fotózott könyv szerzői egészen biztosan Wolfram Hoepfner és Ernst-Ludwig Schwandner, berlini építészettörténész tanárok voltak, akiknek könyveit azonban eddig nem sikerült beszerezniünk. Munkáik internetes hozzáférése kisebb részek szerint sem engedélyezett, egyes recenziókból azonban a szerzők szemlélete jól megismerhető.
- 2 A város további, kevésbé megkutatott részeivel (Keleti Domb-nyúlvány, „Villanegyed”) nem foglalkozunk, mert azokat dolgozatunk fő kérdései nem érintik.
- 3 Tette ugyanezt a neves magyar régész, Szabó Miklós is, aki saját fordításában közli a legfontosabb forrás egy rövidebb részét: Arisztotelész, *Politika* II. 1267b. Az interneten is fellelhető tanulmánya: *Görög városépítészet*, igen jó összefoglalás.
- 4 BRADLEY, A. Ault: *The excavations at Ancient Halieis: The organization and use of domestic space*, Bloomington, USA: Indiana University Press, 2005
- 5 BOYD, Thomas D.: *A Fourth Planned City in Classical Greece*. = *The Town Planning Review*, Vol. 52 No. 2 (Apr., 1981), 143–156. A téma részletes kifejtése olvasható: BOYD, Thomas D.: –JAMESON, Michael H: *Urban and Rural Land Subdivision = Ancient Greece, in Hesperia*, Vol. 51 No. 2, pp. 328–342, The American School of Classical Studies at Athens.
- 6 Másutt, máskor is megfigyelhető ez a jelenség a városépítés történetében. Az egyiptomi El Amarna-ban például jól elkülöníthetők egymástól az új vallást és fáraót követő magasabb rangúak számára „parcellázott” lakóterületektől azok a „szövetszerű” részek, amelyeket egy ide vezényelt, vagy egyszerűen ide áttelepülő falu lakossága fokozatosan építhetett ki.
- 7 BROCK, Roger – HODKINSON, Stephen (eds.): *Alternatives to Athens: Variations of Political Organisation and Community in Ancient Greece*, Oxford University Press, 2000, 229–230.
- 8 Polányi Károly Periklész nagy érdemének tartja, hogy az Athénben rotációban hivatalos szolgálatot teljesítő polgárok pénzbeli fizetést kaptak, és hogy ezzel a város környékén élő gazdálkodók termékeik egy részét a városban vihették piacra: az agorán „meleg ételt árultak”. Ebből fakad, hogy a sztoák hátsó traktusában – mint a déli Régi Sztoában – andronok sorakoztak. (Ld: POLÁNYI Károly: *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban*, Bp., Gondolat, 1984.)
- 9 CAHILL, Nicolas: *Olynthus and Greek Town Planning*, JSTOR: *The Classical World*, Vol. 93, No. 5 (May–Jun. 2000), 497–515, illetve CAHILL, Nicolas: *Household and City Organisation at Olynthus*, New Have & London, Yale University Press, 2002.
- 10 Bár erről nem olvasható kutatási eredmény, lehetséges, hogy a várost feldúló makedón csapatok éppen az agora területén pusztítottak – és raboltak – legtöbbet, ezért kevés ott a leletanyag.